

AKADEMIK BO'RIBOY AHMEDOV ILMIY TADQIQOTLARIDA BUXORO

S. RAJABOV

*Buxoro davlat pedagogika instituti,
ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi.*

Annotasiya: Ushbu maqolada tarixshunos olim akademik Bo'riboy Ahmedov tadqiqotlarida uchraydigan Buxoro tarixiga oid ma'lumotlar tahlil etilgan. Olim ilmiy me'rosining Buxoro tarixi bilan bog'liq qismi tarixiy manbalarni chuqur tahlil etish orqali yaratilgani va ushbu ma'lumotlarning yuqori ilmiy qiymatga ega ekanligi yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье анализируются данные по истории Бухары, которые содержатся в исследовании ученого-историографа академика Бурибая Ахмедова. Часть научной работы ученого, связанная с историей Бухары, была создана на основе глубокого анализа исторических источников, и очевидно, что эта информация имеет высокую научную ценность.

Abstract: The article analyzes information on the history of Bukhara found in the research of Academician Boribai Akhmedov. Part of the scientific heritage of the scientist, related to the history of Bukhara was created through an in-depth analysis of historical sources, and it is explained that this information has a high scientific value.

Kalit so'zlar: Buxoro, B. Ahmedov, Jo'ybor shayxlari, "Bahr ul asror", "SHayboniynoma", saroy marosimlari, turk-mo'g'ul, tarixiy manbalar.

Ключевые слова: Бухара, Б. Ахмедов, джойборские шейхи, «Бахр ул асрор», «Шайбанинома», придворные церемонии, тюрко-монголы, исторические источники.

Keywords: Bukhara, B. Ahmedov, Dzhoybor sheikhs, "Bahr ul asror", "Shaybaninoma", court ceremonies, Turko-Mongol, historical sources.

Tarixshunos, sharqshunos, manbashunos olim akademik B.A. Ahmedov 1924-yil 12-avgustda Andijon viloyati Qo'rg'ontepa tumani Qorasuv qishlog'ida dunyoga kelgan. U 1953 yilda O'rta Osiyo universitetining sharq fakultetini bitirgan. 1960 – 1990 yillarda O'zbekiston fanlar akademiyasi SHarqshunoslik institutida, 1995-yildan umrining oxiriga qadar xalqaro Amir Temur jamg'armasi raisi sifatida faoliyat yuritgan¹³. Olim ilmiy faoliyatining asosiy qismi manbashunoslik

¹³ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент. 2000 й.

yo'nalishida bo'lib, o'zbek xalqining etnik tarixi va shakllanishi, O'rta Osiyo xalqlarining X – XIX asrlardagi ijtimoiy-siyosiy tarixi, Temur va temuriylar davri tarixi hamda madaniyati xususan, Buxoro qadimiy va o'rta asrlar tarixini ilmiy o'rganishga qaratilgan.

B. Ahmedov Buxoro tarixidan darak beruvchi Muhammadyor ibn Arab Muhammad Qatag'onning "Musaxxir al-bilod" ("Mamlakatlarning fath etilishi") asaridan o'zining ilmiy ishlarini yozishda juda unumli foydalangan bo'lib, asarni O'rta osiyo tarixiga oid muhim manbaa ekanligi qayd etgan. Olimning guvohlik berishicha asarning ikki nusxasi (Toshkent va Sankt-peterburg) bizga qadar yetib kelgan bo'lib, unga qadar o'rganilmagan.

B. Ahmedovning "O'rta osiyo tarixiga oid muhim asar"¹⁴ nomli tadqiqotida "Musaxxir al-bilod" asarida Buxoro tarixi bilan bog'liq qimmatli ma'lumotlar mavjudligini, jumladan, to'rtinchi bobda Abdullaxon II va uning o'g'li Abdulmo'min bilan kelishmovchiliklar, qurolli to'qnashuvlar hamda mamlakatning ahvoli to'g'risida, oltinchi bobida Buxoroning diqqatga sazovor osoru atiqalari, muallif bilan zamondosh bo'lgan shayxlar, olimlar va shoirlarning hayotiga bag'ishlanganligini ta'kidlab, boshqa manbaalarga qaraganda batafsil ma'lumotlar keltirilganligini qayd etadi. Olim ushbu manbaani tahlil qilar ekan, mamlakatning o'sha vaqtlardagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvoliga oid materiallar, ulus tizimi, "tarxonlik" va "suyurg'ol" institutlari, soliqlar hamda qavmlar shuningdek, jo'g'rofiy ma'lumotlar, ya'ni Buxorodagi Ko'li malik va boshqa mavzelar to'g'risidagi ilm-fan uchun qimmatli ma'lumotlarning ko'pligiga e'tibor qaratadi.

Tarixshunos olim "Musaxxir al-bilod" dan yana bir muhim, boshqa manbaalarda uchramaydigan bir ma'lumotga duch keladi. Bu o'sha vaqtlarda Sirdaryoning o'rta oqimi nohiyasida istiqomat qilgan qoraqalpoqlar va ularning ijtimoiy-siyosiy hayotda tutgan o'rni haqidagi mahlumotlardir. Ma'lum bo'lishicha, qoraqalpoqlar qozoq sultonlari (Ishim sulton, bahodir sulton va h.k.) Abdullaxon II Buxoroda bo'lmagan vaqtda yoki mamlakatda notinchlik hukm surgan vaqtlarda marhum shayboniy xonlardan birontasining nomi bilan atab xon ko'tarib turg'nalar. Masalan, 1578-yili ular qandaydir Shayximxonni (SHayboniy Shayxim sulton nomidan), 1582-yili soxta Baroqxonni (Shayboniy Navro'z Ahmadxon nomidan), 1604-yili Ashtarxoniy Boqi Muhammadxon

¹⁴ Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. "Ўқитувчи". Т. 1994. 378-б.

hukmronlik qilgan davrda soxta Abdulg'afforxonni (Abdulg'affor suton nomidan) xon deb e'lon qilganliklari boshqa hech bir manbaada uchramaydi. Buxoro xonligining Eron hamda qozoq xonligi o'rtasida XVI – XVIII asr boshlaridagi tashqi siyosiy munosabatlarga oid ma'lumotlar mavjudligini qayd etgan¹⁵.

Badriddin Kashmiriyning "Ravzat ar-rizvon va hadiqat al-g'ilmon" ("Jannat bog'i va g'ilmonlar hadiqasi") asarini tahlil qilar ekan B. Ahmedov asar qimmatini "Buxoro xonligining XVI – XVII asrlar ijtimoiy-siyosiy hayotida muhim o'rin tutgan Jo'ybor shayxlarining feodal xo'jaligi haqida to'la tasavvur bera olishi bilan ham o'lchanadi" deya ta'riflagan¹⁶. Olim asarda yuzdan ortiq maktub nusxalari keltirilganligi va ushbu maktublarda Buxoro xonligining ichki-siyosiy ahvoli, ijtimoiy-iqtisodiy masalalar, Buxoro xonligining Xiva xonligi, Boburiylar saltanati, Balx, Eron va Sharqiy Turkiston bilan munosabatlariga oid masalalar bayon etilganligini ta'kidlaydi.

B.Ahmedovning "Binoiy "Shayboniynoma" asarining noma'lum naqli" nomli maqolasida, "Shayboniyyon, ba'zi olimlar o'ylaganiday, besavod, qo'pol bir ko'chmanchi emasdi. U zamonasiga yarasha keng ma'lumotli odam, qolaversa istedodli shoir ham edi. Lekin uning qaerda va kimning qo'lida tahsil ko'rgani, hokimiyat tepasiga kelmasidan burun uning bilan tanish-bilish bo'lgan olimlar haqida ishonchli ma'lumotga ega emas edik degan qarashlari e'tiborga molik bo'lib, "Shayboniynoma"ning kengaytirilgan naqlida bu haqda muhim ma'lumotlar uchratdik. Ana shu ma'lumotlarga ko'ra, Shayboniyyon hali hokimiyat tepasiga kelmasdan burun ham bir-necha bor Buxoroda bo'lgan. Birinchi marta bo'lganida u Buxoroyi sharifda ikki yil turib, madrasada mashhur ilohiyat olimi mavlono Muhammad Xitoydan ta'lim olgan, mashhur shayx va olim xoja Muhammad Porso (1419-yili vafot etgan)ning izdoshlaridan Hofiz Husayn Busiriy va uning xalfasi xoja Mahmudlar bilan yaqin munosabatda bo'lgan¹⁷ligi bo'yicha ma'lumotlarni keltirib, Shayboniyyonning ilmiy kishi bo'lganligini tahlil qilish bilan bir qatorda Buxoro o'sha davrning ilm markazi bo'lganligini, madrasalarda o'z davrining yetuk olimlari faoliyat yuritib saboq berilganligi olim tomonidan ilmiy asoslab berilgan.

B. Ahmedov o'zining "Mahmud ibn Valining "Bahr ul-asror" asari va uning o'rganilishi" nomli maqolasida Mahmud ibn Valining "Bahr ul-asror

¹⁵ Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. "Ўқитувчи". Т. 1994. 382-б.

¹⁶ Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. "Ўқитувчи". Т. 1994. 265-б.

¹⁷ Аҳмедов Б.Тарихдан сабоқлар. "Ўқитувчи". Т. 1994. 248-б.

fi manoqib ul-axyor” (“Olijanob kishilarning shon-shavkati haqida sirlar dengizi”) asarini 1977-yilda diqqatga sazovor joylarini to’plab, 150 ga yaqin parchani monografik tarzda rus tilida so’z boshi va zarur izohlar bilan e’lon qilganligini, o’zining ko’chmachi o’zbeklar davlati to’g’risidagi (Moskva, 1965) va Balx xonligi (Toshkent, 1981)ga bag’ishlangan monografiyalarning yuzaga kelishida asosiy manba bo’lganini qayd etadi. Olim mazkur asarning xotima qismini tahlil qilib Buxoro tarixiga oid “turk-mo’g’ul qabilalarining mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotida tutgan o’rni, Balx va Buxorodagi o’zbek xonlari saroyida mavjud bo’lgan tartib va marosimlar to’g’risida”¹⁸ – ma’lumotlarni keltiradi. “Baxr ul-asror” asarining B. Ahmedov muharrirligida 1977-yilgi e’lon qilingan nashri¹⁹dagi so’zboshi qismida Mahmud ibn Valining Movarounnahr, Eron, Afg’oniston, Hindistonda bo’lgan vaqtlarida savdogarlar va sayohatchilardan, shuningdek, Balx, Hindiston, Koshg’ar, Rossiya va Buxoroga tashrif buyurganlar tomonidan to’plagan ishonchli ma’lumotlar asosida shaharlarning o’sha vaqtdagi holati, xususan, Buxoro bilan bog’liq jo’g’rofiy joylarning to’liq tasvirlanganligi e’tiborga molikdir. Olim tomonidan “Bahr ul-asror” asarining tarjima qilingan qismlari orasida Buxoro tarixi bo’yicha bir qator ma’lumotlar keltirilib, jumladan, Buxoro shahri Movarounnahrning beshinchi iqlimiga ega markaziy va poytaxt shaharlaridan ekanligi, “islom gumbazi” deb nomlanishi, hosildor ekin yerlarining ko’pligi, uzum va qovunning eng sara navlari mavjulligi, Buxoroning o’nta tuman bilan chegaradoshligi, zardane oq gullarining navlari, Buxoroning olxo’ri va olchasi mashhurligi kabi parchalar shular jumlasidandir. B. Ahmedovning tarjimasi orqali o’sha vaqtga qadar noma’lum bo’lgan Buxoroning islom dunyosida va ilm-fan taraqqiyotida tutgan o’rni, qishloq xo’jaligi va tabiati (iqlimi), joylashuv o’rni bo’yicha bir qator qimmatli tarixiy ma’lumotlar keltirilgan.

B. Ahmedov “Hofiz tanish Buxoriy va uning “Sharafnomayi Shohiy” asari” nomli ilmiy tadqiqotini Hofiz tanish Buxoriyning “Sharafnomayi Shohiy” asari va o’rganilish tarixi, asarda keltirilgan ma’lumotlarning Buxoro tarixini o’rganishdagi ahamiyatiga e’tibor qaratdi. Olim “Sharafnomayi shohiy” yirik shoh asar bo’lib, uni Juvayniyning “Tarixi Jahonkushoy” va Rashiddiddinning “Jome’ ut-tavorix” asarlari qatorida”²⁰gi nodir manbaa ekanligini, shuningdek asarni yozishda xon saroyida

¹⁸ Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. “Ўқитувчи” Т. 1994. 229-б.

¹⁹ Махмуд ибн Вали. Море тайн относительно доблестей благородных. «Фан»-Т. 1977 г. стр -10.

²⁰ Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. “Ўқитувчи” Т. 1994. 391-б.

yuritilgan maxsus kundaliklar, ishonchli va voqealarning shohidi bo'lgan kishilar og'zidan yozib olingan ma'lumotlardan foydalanganligi, bayon etilgan ko'p voqealar muallifning ishtiroki va o'z ko'zi bilan ko'rgan voqealar bo'lgani manbaani ishonchli bo'lishi bilan birgan qimmatini oshirgan deya ta'rif etadi.

Mazkur asarda Buxoro xonligining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli, madaniy hayoti, Shayboniylar davlati va qo'shining tuzilishi, Buxoroning Eron, Turkiya, Hindiston, Sharqiy Turkiston va Rossiya davlatlari bilan olib borgan siyosiy va savdo aloqalari haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

“Sharafnomayi shohiy” ibn arab Muhammad qatag'onning “Musaxxir al-bilod”, Amin Ahmad Roziyning “Haft iqlim” kabi qimmatli tarixiy asarlari, Mutribiyning “Tazkirat ut-shuaro”, “Nusxayi zeboyi Jahongir” nomli asarlar kabi Abdullaxon davrining mahsuli bo'lish bilan bir qatorda, Buxoro tarixiga bag'ishlangan noyob manbaalar sirasiga kiradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, akademik Bo'riboy Ahmedovning ilmiy tadqiqotlari, risola va monografiyalarida o'z davrining olimlari uchun ma'lum bo'lmagan qimmatli ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, Buxoro tarixini o'rganishda tadqiqotchilar uchun tarixiy tadqiqot manbaasi bo'lib xizmat qiladi. Olimning ilmiy tadqiqotlari ko'p qirrali bo'lib, ularning Buxoro tarixiga oid ayrim qismlarini tahlil qildik xolos.

Foydalanilgan adabiyotlar:

8. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar. “O'qituvchi”. T. 1994. 430 b.
9. Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. “SHarq”. T. 1999.
10. Maxmud ibn Vali. More tayn otnositelno doblestey blagorodnyx. «Fan»-T. 1977 g.
11. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent. 2000.
12. “O'zbekistonda ijtimoiy fanlar” jurnali. “Fan”. T. 1969. 11-son.
13. “O'zbekistonda ijtimoiy fanlar” jurnali. “Fan”. T. 2005. 3-4-son.
14. To'raev H. “Buxoroni Balxga almashtirish voqeasi va xo'ja Islom Jo'yboriy”. “Buxoro mavjlari” jurnali.